

A FILMARCHIVÁLÁS SZERVEZETEI

Mi a FIAF?

BARKÓCZI JANKA

A FIAF IDÉN BUDAPESTEN RENDEZTE A KONFERENCIÁJÁT, MELYEK HÁZIGAZDÁJA A NEMZETI FILMINTÉZET VOLT. HOGYAN SZÜLETETT ÉS MIT CSINÁL A FILMARCHÍVUMOK NEMZETKÖZI SZÖVETSÉGE.

A kultúra területén működő nemzetközi szervezetek közül a Filmarchívumok Nemzetközi Szövetségének (Fédération International des Archives du Film, FIAF) története az egyik legizgalmasabb. A filmörökség megőrzésére létrehozott intézményi hálózat a második világháború előestéjén, a legfeszültebb történelmi pillanatban jött létre, de a „filmarchiválás” gondolata alig három évvel a mozgókép feltalálása után már megszületett. A Párizsban élő lengyel operatőr Boleslaw Matuszewski 1898 májusában publikálta *A történelem új forrása (Une nouvelle source de l'histoire)* című, mérföldkőnek tartott írását, amelyben felhívta a figyelmet arra, hogy a celluloid „nemcsak történelmi dokumentum, hanem egyúttal a történelem egy darabkája”, így annak megővásával felbecsülhetetlen értékű ismeretanyaggal és csodálatos szemléltetőeszközzel gazdagodhat az utókor.

KICSIK ÉS NAGYOK

A filmek gyűjtése kezdetben egy-egy jól körülhatárolható téma mentén, oktatási, vallási vagy éppen katonai célból indult. Az elhivatott magángyűjtők között már az 1910-es években találunk olyanokat, mint a svájci jezsuita Joye abbé, aki 2000 tételes kollekcióját kifejezetten szemléltető órák megtartásához válogatta. Az első módszeres gyűjtéssel foglalkozó társaságot, amely már valóban átfogó módon értelmezte a filmörökség fogalmát, Bengt Idestam-Alquist, a Robin Hood álnéven publikáló filmkritikus és társai hívták életre Stockholmban 1933-ban. A svéd kezdeményezést tekintjük a világ első filmarchívumának, de hama-

rosan követték őket a németek, akik a gyakorlati hasznót is felismerték a filmek megőrzésében. A német állami filmarchívum ötletét maga Joseph Goebbels karolta fel, aki világosan látta, hogy milyen hatalmas propagandaerő rejlik a filmekben. A berlini Birodalmi Filmarchívum (Reichsfilmarchiv) már 1934-ben létrejött, de hivatalosan 1935. február 4-én nyílt meg Adolf Hitler jelenlétében. A gyűjtemény alapját a potsdami archívum, a berlini cenzúra hivatal által lefoglalt filmek és az UFA állami felügyelettel készült filmhíradói képezték. Az intézmény élére hamarosan egy nemzetközi műveltséggel bíró, de elhivatott nemzetiszocialista cinefil és filmes, Frank Hensel került, aki nagy lendülettel kezdett az állomány bővítésébe. A kollekció elsősorban vásárlás és csere révén, valamint a megszállt területeken lefoglalt tekercekkel bővült, de ide kerültek azok a betiltott filmek – többek között az amerikai produkciók kópiái is –, amelyeket a politikai vezetés tájékozódás céljából kívánt megtekinteni.

1935 áprilisában nagyszabású nemzetközi filmkongresszust tartottak Berlinben, amelyen 24 ország képviseltette magát. Ezen a találkozón már külön munkacsoport foglalkozott a filmarchívumok kérdésével, és szorgalmazta a nemzeti gyűjtemények felállítását, a katalógizálást és az aktív információcserét. Világos volt, hogy a filmarchívumok

nemzetközi hálózat és cserekapcsolatok nélkül csak korlátozott működésre képesek, a hálózathoz pedig partnerekre volt szükség. Erre nem is kellett sokáig várni, mert az évtized közepén sorra nyíltak az archívumok a világ vezető filmgyártó országaiban. A berlini Reichsfilmarchiv után hamarosan három másik, máig komoly befolyással bíró filmarchívum, a New York-i Museum of Modern Art Film Library, a National Film Library London és a párizsi Cinémathèque française is megnyitotta kapuit. Az 1935-ben létrejött MoMA Film Library a múzeum modern művészeti gyűjteményét terjesztette ki a film irányába az első igazgató, John Abbott, és felesége, a kurátor Iris Barry vezetésével. Figyelmük, a múzeum működésével összhangban, nem csak az amerikai filmekre terjedt ki, de az általuk Európából összegyűjtött anyag később nagy hatással volt az amerikai avantgárd mozgalomra is. Ugyanebben az évben hozták létre a British Film Institute keretein belül a National Film Library-t (ma BFI National Archive), amelynek eltérő koncepcióját mutatja, hogy

„Szigorúan non-profit alapon állt” (Agnès Varda)

első legendás kurátorát, a precíz és elemző alkatú Ernest Lindgren kezdetben könyvtárosi állásban alkal-

CHRISTOPHE DUPIN / FIAF

mazták. A gyűjtemény megalapozására felhívást tettek közzé, amelyben megkérték a brit filmipar szereplőit, hogy alkotásaikból ajándékozzanak egy-egy kópiát. Az archívumok felértékelődését mutatja, hogy Alexander Korda az elsők között reagált és „nagy megtiszteltetésnek” vette, hogy a VIII. Henrik magánélete egyik példányát átadhatja a filmkönyvtárnak. A párizsi Cinémathèque française 1936-ban jött létre Henri Langlois ambiciózus elképzelései nyomán. Langlois vizionárius magángyűjtőből lett Európa legdinamikusabb intézményének vezetője, számára elsősorban a közönségépítés, a klasszikus filmek vetítése, a mozi mint filmmúzeum volt fontos.

A négy nagypresztízsű intézmény – a berlini, a New York-i, a londoni és a párizsi filmarchívum – később a „Négy Nagy” megtisztelő elnevezéssel vonult be az archívumtörténetbe. Tevékenységükben különböző hangsúlyokkal, de ugyanabból a célból alakultak: összegyűjteni, megőrizni, kutatni és közölni a filmörökség kincseit, legyen szó magukról a kópiákról, a hozzájuk kapcsolódó dokumentumokról, vagy éppen a filmgyártás eszközeiről. 1938 májusában a MoMA szervezésében megnyílt *A művészet három évszázada az Egyesült Államokban (Trois siècles d'art aux États-Unis)* című kiállítás a párizsi Jeu de Paume múzeumban. Ez az esemény több szempontból is fordulópontnak számított, hiszen itt jelent meg a film először önálló művészetként a kiállítótérben a képzőművészetek és a fotográfia mellett. A nagyszabású tárlat jó alkalmat teremtett arra, hogy az amerikai és európai filmarchívumok vezetői találkozzanak és megfogalmazzák a hivatalos együttműködés irányelveit. A Négy Nagy 1938. június 17-én írta alá a FIAF létrehozásáról szóló megállapodást, amelyet az ősz folyamán további szerződésekkel is megerősítettek. Az igazgatótanácsban John Abbott elnök, Frank Hensel alelnök és titkár, Olwen Vaughan, a BFI titkára, pénztáros, a franciák képviselőjében pedig Henri Langlois kapott helyet, míg Georges Franju a FIAF párizsi irodáját koordináló ügyvezető titkár lett. A szervezet szigorúan nonprofit alapon állt, tagdíjakból és állami támogatásból tartotta fenn magát. A működést a vezetőség folyamatos kommunikációja és az éves kongressz-

usok biztosították, amelyek közül az elsőt New Yorkban tartották 1939-ben, a következő pedig Berlinben lett volna, de erre a háború miatt már nem került sor. Amikor 1940 júniusában a német csapatok megszállták a francia fővárost, Hensel a hitleri propaganda-minisztérium megbízottjaként, de FIAF elnöki tisztségét megtartva érkezett Párizsba. A FIAF tagok közti szolidaritást mi sem példázza jobban, mint hogy Langlois és kollégája, Lotte Eisner, Hensel tudtával végezte azt a kalandos és felbecsülhetetlen jelentőségű munkát, amellyel ezekben a hónapokban elrejtették és megmentették a filmtörténet számos kincsét érő tekercsét.

ARCHÍVUMOK MŰKÖDÉSÉN

A FIAF alapítói közül a Reichsfilmmarchiv nem élte túl a világegyet. A különböző helyeken tárolt gyűjtemény jelentős része megsemmisült a bombázásokban, a berlini raktárban épségben maradt anyag többségét a szovjetek, kisebb hányadát a britek és amerikaiak kobozták el. A maradék szétszóródott, és szerencsés esetben a két Németország különböző archívumaiban bukkant fel újra. De a nemzetközi szervezet ekkor már stabilan működött, és az egyik alapító kiesését pótolták a sorra csatlakozó új tagok. 1947-ben, a második körben érkezett az amszterdami Nederlandsch Historisch Film Archief (a mai EYE Filmmuseum jogelődje), a brüsszeli Cinémathèque royale de Belgique, a milánói, a prágai és a varsói filmarchívum, a következő évben pedig felvételt nyert a São Paulo-i és a koppenhágai archívum is. A szervezet 1987-re 55 országból 77 rendes és megfigyelő tagot számlált, a belépők között pedig már nem csak a nagy állami intézmények, hanem egyetemi archívumok, múzeumi gyűjtemények és magánalapítványok is megjelentek.

A budapesti filmarchívum jelentős késéssel csatlakozott, hiszen Magyarországon a módszeres filmarchiválás csak két évtizeddel Nyugat-Európa után indult meg, bár már az 1910-es évektől kezdve akadtak ezzel kapcsolatos megszólalások és a háború után többek között Balázs Béla szorgalmazta a filmgyűjtés ügyét. Az 1957-ben alapított Színház- és Filmtudományi Intézet, és a két évvel később belőle kiváló Filmtudományi Intézet és Film-

archívum azonban az első pillanattól a FIAF tagja volt és aktívan részt vett a szakmai munkában. Budapesten 1961 októberében tartottak először éves kongresszust, amelynek kiemelt témája George Méliès születésének 100. évfordulója volt, amit a filmpionír unokája, Madeleine Malthête-Méliès jelenlétében ünnepeltek meg. A kongresszus mégsem emiatt, hanem azért lett emlékezetes, mert egy különösen érzékeny történelmi pillanatban a hidegháború legforróbb periódusában zajlott. Tavasszal kudarcba fulladt az amerikaiak inváziója a Disznó-öbölben és a berlini falat alig két hónappal a találkozó előtt kezdték építeni. A budapesti találkozó demonstratív gesztus volt, hiszen a nyugati és keleti archívumok képviselői egy szocialista országban a semlegesség jegyében ültek egy asztalhoz. A kongresszusról fennmaradt és a FIAF brüsszeli központjában őrzött dokumentumok között megtaláljuk az elhangzott előadások anyagát és a kikapcsolódáshoz ajánlott éttermek listáját a Mátyás Pincétől a Kis Rablóig, de a jegyzőkönyvekből azt is tudjuk, hogy a kubai filmarchívum ekkor kérte felvételét a közösségbe és ideiglenes tagságát éppen Budapesten szavazták meg.

DON'T THROW FILM AWAY!

A FIAF tevékenysége nagyon sokrétű, a filmek cseréjétől a módszertani ajánlásokon, katalógizálási és raktározási kézikönyveken, etikai kódexeken és a tudományos munkán át a tagok közötti projektszintű együttműködésekig terjed. Az egyes témákon, így például a katalógizálás és dokumentáció, a technikai kihívások és a kurátori munka kérdéseiben kisebb körben szerveződő bizottságok dolgoznak, akik időről időre beszámolnak az eredményeikről. 1971-től zajlik a nagyszabású Periodicals Indexing Project (P.I.P.), amelynek keretében folyamatosan épül a filmes folyóiratok nemzetközi indexált adatbázisa, amelybe magyar részről eddig a Hungarofilm kiadványai, a MovEast és a Filmkultúra került be. 1993 óta jelenik meg a FIAF saját tudományos folyóirata a Journal of Film Preservation, amely évente kétszer közöl lektorált tanulmányokat változatos témákban a filmarchiválás történetétől a legújabb restaurálásokig. Az 1990-es években a taglétszám

dinamikus növekedése és a földrajzilag eltérő kihívások miatt már regionális munkacsoportokat is létre kellett hozni, így 1991-ben megalakult az európai archívumokat tömörítő Association des Cinémathèques Européennes (ACE). A szervezet nagy hangsúlyt fektet a képzésekre, különösen népszerű a bolognai Il Cinema Ritrovato klasszikus filmfesztivállal összekapcsolt filmrestaurálás témájú nyári egyetem és a kurátoroknak szóló párizsi téli iskola, de speciális területeken, többek között az extrém körülmények között dolgozó afrikai archivistáknak is rendszeresen tartanak képzéseket.

2001-ben Martin Scorsese lett az első, aki megkapta a FIAF Award nevű elismerést, amellyel minden évben egy olyan filmest tüntetnek ki, aki nem kötődik a szervezethez, de sokat tesz a filmörökség megőrzéséért és népszerűsítéséért. Scorsese után többek között Manoel de Oliveira, Ingmar Bergman, Mike Leigh, Hou Hsiao-hsien, Peter Bogdanovich, Agnès Varda és

„A hidegháború legforróbb periódusában zajlott”

(Szergej Eizenstein: Patyomkin páncélos)

Jean-Luc Godard is átvette a díjat szimbolizáló, ezüstből készült filmdobozt. A FIAF 2008-ban ünnepelte fennállásának 70. évfordulóját. Ebben az időben olyan kihívásokkal szembesült a szakma, amelyek kapcsán a jó gyakorlatok megosztása, a tudásátadás különösen felértékelődött. A digitális fordulat kapcsán újra kellett gondolni megőrzés módszereit, és ekkor született meg a manifesztum a híres szlogennel: „Don't throw film away!” („Filmét ne dobj el!”). A felszólítás mindenkinek szól, aki celluloid birtokában volt, legyen az magánember vagy intézmény. A FIAF hitet tett amellett, hogy továbbra is gyűjti és megőrzi a filmszalagokat, vagyis „a filmet filmként” tartja meg, de stratégiájába már beépíti a digitális, valamint az eleve digitálisan született mozgóképek kezelését is.

Mint a példából is látható, a FIAF és a filmek túlélését biztosítja, hogy a szervezet megfontoltan, de rugalmasan képes alkalmazkodni a változásokhoz és kihívásokhoz. A működést jól szem-

lélteti, hogy a tagság körébe 2021-ben már 79 országból 93 teljesjogú és 78 társult intézmény tartozott. A magyarok a belépés óta aktív tagjai a közösségnek, Gyürey Vera, a Filmarchívum korábbi igazgatója 1999 és 2001 között alelnök volt, Ráduly György, a Nemzeti Filmintézet – Filmarchívum jelenlegi igazgatója 2019 óta a végrehajtó bizottság tagjaként tevékenykedik. A történet legutóbbi, de korántsem utolsó epizódja, hogy 2022. április 24. és 29. között ismét Budapest adhatta otthont az éves kongresszusnak, amelyet a Nemzeti Filmintézet szervezett. A kongresszus keretében megrendezett szimpózium témája ebben az évben Balázs Béla nyomán „A látható archívum: Nem egész estés filmes gyűjtemények archiválása, megőrzése, digitalizálása és közzététele”, vagyis a filmarchívumokban jelentős számban megtalálható, kulturális, technikai és történelmi szempontból hatalmas értéket képviselő, mégis kevésbé elérhető anyagok, például filmhíradók, rövid dokumentumanyagok, kísérleti filmek, reklámok, kezelése és közzététele. •